

Артур Федорчук,

наук. співроб.,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Україна, Київ

МОЖЛИВОСТІ РЕТРОСПЕКТИВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ БІБЛІОТЕЧНИХ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНИХ РЕСУРСІВ

У статті проаналізовано вплив засобів масової інформації (ЗМІ) на соціально-політичний стан суспільства та значення моніторингу ЗМІ як для дослідження змін у соціальній та політичній сфері і вивчення домінуючих соціально-політичних настроїв суспільства, так і для формування джерельної бази ретроспективних досліджень з метою переосмислення історичних подій.

Ключові слова: засоби масової інформації, моніторинг ЗМІ, інформаційно-аналітичні ресурси, президентські вибори.

Інформаційно-комунікаційні технології протягом останніх десятиліть суттєво вплинули на зміни умов життєдіяльності українського суспільства. Українці спілкуються, працюють, відпочивають і отримують дедалі більше інформації з ресурсів у глобальній Мережі. Сьогодні єдиний інформаційний простір – це сукупність баз і банків даних, технологій їх ведення та використання, інформаційно-телекомунікаційних систем і мереж, що функціонують на основі єдиних принципів і за загальними правилами. Він забезпечує інформаційну взаємодію суспільства, задоволення інформаційних потреб громадян [1]. Дослідженнями єдиного інформаційного простору сьогодні займається досить велика кількість зарубіжних та вітчизняних науковців, у т. ч. і наукових співробітників Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ), насамперед, це О. Онищенко, В. Горвий, В. Попик та ін. «Структуризація інформаційних ресурсів відповідно до загальносуспільних потреб сприяє формуванню на їх основі загальноцивілізаційної інформаційної бази, що посилює свій комплексний вплив на всі сторони життя людей у планетарному вимірі», – роблять висновки науковці НБУВ у спільній монографії [3].

Вплив ЗМІ на громадську думку досліджувався у працях як зарубіжних, так і українських вчених, зокрема: Л. Брауна, Д. Вількокса і Л. Нольте,

Б. Грушина, Ф. Джефкінса, Е. Доценка, Б. Зільберта, І. Ігнат'єва, Дж. Марконі, В. Оссовського, Г. Почепцова, В. Тертичної і Н. Хамелінка та ін. Фахівці по-різному оцінювали значення й характер впливу засобів масової комунікації, проте всі вони одностайні у висновках про значний, а інколи навіть вирішальний вплив ЗМІ на настрої суспільства та про зростання цього впливу з розвитком засобів комунікації. Більшість дослідників замислювалися над необхідністю досліджувати вплив ЗМІ на суспільство й формування соціально-політичної реальності [2].

Можливості виявлення суспільних настроїв через моніторинг ЗМІ у середині минулого століття почав вивчати Габріель Алмонд (Gabriel A. Almond), а у 80-х роках – Вальтер Ліппманн (Walter Lippmann) [6].

Сьогодні суспільно-політичне життя України протікає в єдиному інформаційному просторі, який відображає все розмаїття думок і поглядів, що існують в суспільстві, і одночасно бере участь у їх формуванні та кристалізації, впливаючи на політичне і соціальне життя суспільства. Будь-які соціально-політичні процеси, події у суспільстві відбуваються за допомогою засобів комунікації, впливають на характер комунікацій та залишають слід у глобальному інформаційному просторі. Проте інформація в мережі Інтернет динамічно змінюється і швидкість цих змін постійно зростає. Щосекунди з'являються і зникають гігабайти повідомлень, відкриваються та зникають тисячі сайтів, баз даних та різнопланових інформаційних ресурсів.

Системи моніторингу інформаційного простору дають змогу дослідити картину сучасного світу лише в конкретному вузькому ракурсі та в обмежений проміжок часу. І чим динамічніше змінюється інформація, тим швидше вона застаріває, стає менш актуальною з точки зору ухвалення управлінських рішень. Але, з точки зору історії процесів, що були досліджені, відібрана та структурована в процесі моніторингу інформація, навпаки, з часом може навіть підвищити свою цінність, оскільки переважна більшість першоджерел, на базі яких проведено моніторинг, з часом просто зникають.

Слід зауважити, що це стосується лише тих систем моніторингу, які будуються на основі повноцінних інформаційно-аналітичних систем зі створенням та веденням баз даних протягом достатньо тривалого часу. Збереження значного масиву інформації у вигляді проблемно і тематично структурованих повних текстів публікацій, їх фрагментів або рефератів (анотацій) уможливує ретроспективний аналіз інформації за будь-який конкретний проміжок часу [4]. Особливо це актуально для систем моніторингу соціальної та політичної інформації.

Отже, актуальність цієї статті зумовлена такими чинниками:

– потребою наукового осмислення ролі інформаційного простору у віддзеркаленні соціально-політичної атмосфери та історичних реалій на визначеному відтинку часу;

– важливістю визнання науковцями значення якісного моніторингу інформаційних потоків, зокрема засобів масової інформації, а також усвідомленням важливості збереження результатів моніторингу;

– недостатньою увагою до можливостей аналізу масивів інформації бібліотечних інформаційно-аналітичних ресурсів з боку науковців.

Мета статті – продемонструвати можливості ретроспективних (історичних) досліджень на прикладі аналізу змісту та бібліографічного аналізу масиву даних, створеного на основі моніторингу, що здійснювався співробітниками Відділу організації та використання документального фонду Фонду Президентів України НБУВ (далі – Відділ). Моніторингу підлягали всі публікації з усіх друкованих періодичних видань України до обласного рівня, які стосувалися соціально-політичного життя країни [5]. Обмежимося для прикладу невеликим періодом часу – останнім кварталом 1998 р.

Без сумніву, 1998 р. виявився одним з найважчих в історії незалежної України. Цей рік відзначений різким зниженням добробуту населення, загостренням до межі всіх кризових явищ в економіці країни. Політична ситуація, тісно пов'язана з економічним становищем в країні, також була складна. Передвиборча кампанія до парламенту плавно перейшла у передвиборчу кампанію на пост Президента України. Політичне життя стало справжньою ареною для протистояння економічних, ідеологічних, моральних та інших переконань. Активізувалася в освітленні політичних проблем і преса, яка до того ж виявилася на вістрі передвиборчої боротьби, оскільки розпочалася серйозна підготовка до розподілу впливу на ЗМІ.

Висвітлення позицій потенційних кандидатів на пост Президента України на сторінках українських газет у 1998 р. заслуговує на детальний аналіз. Нагадаємо, що загалом у IV кварталі 1998 р. зареєструвалось 10 кандидатів. Зрозуміло, що кількість публікацій, присвячених різним претендентам, залежала як від реальних шансів певного політика на майбутніх виборах, так і від ступеня його впливу на засоби масової інформації.

Як видно з табл. 1, розстановка сил щодо симпатій та антипатій друкованих засобів масової інформації до кандидатів виявилася досить передбачуваною, проте намітились і окремі зміни тенденцій. Оскільки моніторинг матеріалів ЗМІ, присвячених топу вітчизняних політичних

діячів, вівся Відділом вже тривалий час і до початку перегонів, існувала можливість порівнювати зміну ставлення журналістів до основних претендентів на пост Президента. З початком передвиборчих перегонів дещо зменшилася частка негативних публікацій, присвячених Л. Кучмі, на користь нейтральних статей. Значно «потеплішало» ставлення ЗМІ до С. Марчука: у IV кварталі він мав кращі показники серед кандидатів (28% публікацій позитивної тональності при 12% негативної); намітилися також тенденції до подальшого зростання «позитивних оцінок», що було пов'язано із впливом цього політика на найбільш «політизовану» щоденну газету «День», а також зі зростанням активності самого екс-прем'єра, який включився в роботу зі створення власного іміджу в пресі. О. Мороз, як і раніше, займав у 1998 р. другу позицію за кількістю публікацій, поступаючись лише чинному Президенту, при досить лояльному ставленні до нього газет. Оцінити характер висвітлення інших претендентів можна за показниками згаданої таблиці.

Загалом з'явилась тенденція зростання кількості публікацій нейтральної модальності (їх частка зросла з 49 до 52%). З 13 до 16% збільшилася частка позитивних статей. Характерним також стало зростання активності у висвітленні політичної боротьби кандидатів з боку регіональної преси (з 31% до 37%). У подальшому такі тенденції зберігалися і поглиблювалися з наближенням дати виборів.

Значна частка статей (табл. 2), присвячених президентським виборам у 1998 р., висвітлювали політичну боротьбу кандидатів, яка набула більш різкого характеру. Істотно зросла і частка аналітичних статей із прогнозом розстановки сил на виборах. Більшість таких публікацій були нейтрального характеру. На третьому місці публікації, в яких аналізувалися стосунки претендентів і політичних партій. Пов'язано це було, насамперед, із пошуком політичної опори в особі партій, а також з вибором самими партіями «свого кандидата». Питання економіки відійшли у IV кварталі 1998 р. на другий план (8 позиція з 32 публікаціями з 1006 відібраних за період дослідження). Можна зробити висновок, що хід передвиборчої кампанії не пов'язувався ЗМІ безпосередньо з економічною і фінансовою ситуацією в країні і не розглядався пересічними громадянами та журналістами як шлях вирішення економічних проблем. Незвично мало було і конструктивної критики на адресу уряду.

Таблиця 1

Кількість та модальність публікацій про основних претендентів на пост Президента України (IV квартал 1998 р.)

Кандидат на пост Президента	Модальність публікацій											
	Негативна			Нейтральна			Позитивна			Загалом		
	Централь-на преса	Регіональна преса	Загалом	Централь-на преса	Регіональна преса	Загалом	Центральна преса	Регіональна преса	Загалом	Центральна преса	Регіональна преса	Загалом
Л. Кучма	160	67	227	182	74	256	46	21	67	550		
О. Мороз	13	9	22	35	29	64	16	10	26	112		
П. Лазаренко	11	5	16	52	24	76	3	4	7	99		
С. Марчук	7	2	9	27	19	46	11	11	22	77		
Н. Вітренко	5	3	8	9	3	12	3	5	8	28		
П. Симоненко	5	2	7	10	4	14	3	4	7	28		
В. Чорновіл	10	5	15	8	2	10	2	0	2	27		
Г. Удовенко	1	1	2	5	1	6	2	1	3	11		
Ю. Костенко	1	0	1	1	0	1	2	1	3	5		
С. Головатий	0	0	0	0	1	1	1	1	2	3		
Загалом	213	94	307	329	157	486	89	58	147	940		

Таблиця 2

**Найбільш характерна тематика і модальність публікацій
про претендентів на президентських виборах у IV кварталі 1998 р.,
кількість**

Тематика публікацій	Модальність публікацій			Загалом за тематикою
	Негативна	Нейтральна	Позитивна	
Політична боротьба	90	169	21	280
Аналітична інформація і прогноз	33	152	38	223
Взаємовідносини з політичними партіями	47	94	26	167
Взаємини з регіонами	41	35	20	96
Взаємини з ВР	38	23	13	74
Біографія і політичний портрет	23	26	18	67
Засоби масової інформації	10	20	2	32
Економіка	11	18	3	32
Зовнішня політика	8	7	5	20
Державне будівництво	2	6	0	8
Внутрішня політика	4	2	1	7
Загалом	307	552	147	1006

Без сумніву, найреальнішим претендентом на пост Президента за сукупністю всіх стартових можливостей, за потенціалом інформаційних, фінансових, управлінських ресурсів преса вважала Л. Кучму.

За результатами моніторингу у період дослідження Л. Кучма прогнозовано зайняв 1 місце за кількістю згадувань на сторінках друкованих періодичних видань.

Нестандартний характер позачергового послання до парламенту, що дав змогу судити про Президента як про толерантного політичного діяча, який свідомо зберігає дистанцію від політичних розборок, викликав певне здивування та розгубленість у середовищі явної і таємної опозиції. Заява глави держави про ймовірність референдуму щодо доцільності двопалатного парламенту, продовження практики врівноважувати указами Президента недосконалість і повільність законодавчого механізму прозвучала передвісником насування передвиборчих баталій і підтвердила прихильність Л. Кучми до жорстких декларацій і виправданого ризику в діях.

О. Мороз став помітно різкішим в оцінках ситуації і куди відвертішим в оцінках конкретних персоналій, не соромлячись давати особам, про яких він раніше взагалі уникав говорити, характеристики, які межували з викликом. Можливо, на настрій Олександра Олександровича впливав аналіз передвиборчої ситуації, що складалася не на його користь. О. Мороз найбільш часто називався експертами як єдиний кандидат від лівих сил. При досягненні принципової згоди О. Мороз реально мав найбільші шанси серед лідерів лівих сил. Проте мінус полягав у тому, що О. Мороз не міг домогтися відкритої підтримки комуністів. Плюс О. Мороза був у тому, що його особистість викликала симпатії в різних соціальних верствах населення.

На думку журналістів, «імпонувала його готовність до діалогу і стиль його виступів – стриманий, конкретний, переконливий». При знаходженні балансу в його програмі між захистом народу та «не перешкоджанням» розвитку бізнесу О. Мороз на той час реально міг стати кандидатом, який влаштував би всіх. Проте недостатньо активна робота з пресою та помилки у виборі пріоритетів не дали змоги знайти баланс і підняти популярність цього політика.

Мало хто з політиків того часу міг похвалитися таким добірним переліком нерідко абсолютно протилежних визначень своєї особи, як Є. Марчук. Увага до Є. Марчука з боку політологів і преси після його відставки з посади прем'єра, на диво, не ослабла. Він, як і раніше, вважався одним з найбільш «реальних кандидатів» на президентський

пост, і будь-який політичний крок екс-прем'єра сприймався в контексті майбутніх виборів.

Якщо в третьому кварталі 1998 р. газети багато писали про можливий альянс О. Мороза і П. Лазаренка з Є. Марчуком, то наприкінці 1998 р. стало ясно, що останній збирається вести власну політичну гру. І цю роль він виконував зі знанням технології політичної боротьби, акуратно, без проявів зайвого популізму.

Є. Марчук першим з українських політиків розмістив власний сайт в Інтернеті. На сторінці була розміщена біографія, програмні матеріали та опубліковані в ЗМІ інтерв'ю політика. Цей же сайт містив публікації про Є. Марчука і висловлювання про нього інших політиків. Але, як відзначали газетні оглядачі, незважаючи на те, що Є. Марчук «проявив відкритість», він залишався найбільш загадковою політичною персоною України.

У публічних виступах Є. Марчука почали превалювати політичні, а не соціально-економічні питання, а також критика керівництва країни і правоохоронних структур. Особливий наголос робився на нездатність керівників країни ліквідувати тіньову економіку. На підвищення власного іміджу, очевидно, був розрахований і різкий поворот Є. Марчука від широкої реклами своїх проросійських поглядів до відвертої переорієнтації на Захід і НАТО.

Представники «рухівських» організацій Сходу стали ініціаторами висунення кандидатом у Президенти України Г. Удовенка. Головне запитання, яке ставила преса України у той період: «Чи буде прийнята кандидатура Г. Удовенка як фактор згуртування демократичних сил?». Те, що самотужки Народному Руху президентські вибори не виграти, сумнівів у журналістів не викликало.

Газети також дуже часто називали прізвища потенційних кандидатів, які, на їхню думку, могли б відіграти значну роль у ході передвиборчої кампанії. Називали, перш за все, главу Нацбанку В. Ющенко і спікера парламенту О. Ткаченка.

Потенційно В. Ющенко міг на той час залучити більшу частину центристського електорату, а О. Ткаченко – значну частину лівого, особливо в сільській місцевості. Кандидатура Н. Вітренко розглядалася лише як сила, що здатна відтягнути вкрай ліву частину голосів у О. Мороза і П. Симоненка. Щодо останнього преса висловлювала дуже обережні судження не відносячи лідера комуністів України до «реально прохідних» кандидатур.

Таблиця 3

Аналіз модальності публікацій про президентську передвиборчу боротьбу в газетах України у IV кварталі 1998 р., кількість

	Негативна модальність	Нейтральна модальність	Позитивна модальність	Загалом
Центральна преса	195	329	84	608 (63,27%)
Регіональна преса	149	152	52	353 (36,73%)

Центральна преса (ранжування за кількістю публікацій)

Назва газети	Негативна	Нейтральна	Позитивна	Загалом
День	41	62	14	117
Киевские ведомости	27	56	7	90
Сегодня	5	36	10	51
Україна молода	9	20	5	34
Зеркало недели	17	14	2	33
Политика	14	11	1	26
Украинская инвестиционная газета	4	14	1	19
Регион	4	12	1	17

Продовження табл. 3

Робітнича газета	4	8	5	17
Молодь України	7	6	3	16
Голос України	9	6	0	15
Сільські вісті	9	4	2	15
Факты и комментарии	5	7	3	15
Независимость	2	5	5	12
Киевские новости	3	6	2	11
Україна і світ сьогодні	3	3	4	10
Вечірній Київ	2	7	0	9
Час	5	1	3	9
Товариш	4	1	3	8
Українське слово	2	5	1	8
Известия-Украина	2	4	1	7
Тиждень	1	3	3	7
Урядовий кур'єр	1	3	3	7
Галицькі контракти	1	3	2	6
Труд-Украина	2	3	1	6
Бизнес	1	4	0	5

Продовження табл. 3

Демократична Україна	2	2	0	4
Україна-Business	0	4	0	4
Шлях перемоги	1	3	0	4
Аргументы и факты	1	2	0	3
Киевская правда	0	2	1	3
Просвіта	2	0	1	3
Українська газета	3	0	0	3
Юридичний вісник України	0	3	0	3
Вісті	0	2	0	2
Закон і бізнес	0	2	0	2
Народна газета	1	1	0	2
Незалежний погляд	1	1	0	2
Комсомольская правда в Украине	0	1	0	1
Профспілкова газета	0	1	0	1
Хрещатик	0	1	0	1
Загалом у центральній пресі	195 (32,07%)	329 (54,11%)	84 (13,82%)	608

Оцінюючи активність газет у ході передвиборчої кампанії, треба відзначити зростання у 1998 р. впливу регіональної преси на створення

іміджу претендентів. Найбільш «політизованими» областями виявилися Львівська (76 публікацій за квартал), Дніпропетровська (56) і Одеська (31). Особливо виділялися своєю активністю львівські газети «Поступ» (29 публікацій) і «Високий замок» (27), а також дніпропетровські «Дніпровська правда» (22) і «Дніпро вечірній». Найменш «активними» виявились Полтавська, Закарпатська, Чернігівська та Миколаївська області. Частка публікацій, що містили негативні оцінки передвиборчої боротьби і кандидатів на президентський пост, у регіональній пресі була на 10% більша, ніж у центральній (див. табл. 3). При цьому загальна кількість публікацій про передвиборчу боротьбу в центральній пресі майже вдвічі перевищувала кількість публікацій в обласних періодичних виданнях.

У політичній активності центральних газет істотних змін в аналізований період не відбулося. Найбільш помітним виявилось лише зменшення кількості статей, присвячених президентській кампанії, на сторінках парламентської газети «Голос України».

Розподіл впливу політичних сил на пресу, що об'єктивно відображав розстановку сил у передвиборчих перегонях і відігравав вирішальну роль в її результатах, динамічно змінювався упродовж усього 1998 р., дедалі виразніше «викристалізовуючись» у процесі розгортання кампанії з виборів Президента. Припинила своє існування дуже активна в політичному сенсі газета «Політика», серйозну конкуренцію щодо впливу на хід політичної боротьби почала створювати молода на той час газета «Вечірні Вісті». Практично всі реальні кандидати усвідомлювали вирішальну роль преси у створенні свого політичного іміджу і досить професійно проводили роботу, щоб привернути до себе її увагу і симпатії.

Аналіз матеріалів моніторингу української преси за відносно короткий період часу (четвертий квартал 1998 р.), на наш погляд, наочно демонструє цінність інформаційного масиву, що зберігається у Відділі організації та використання документального фонду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Матеріали БД – сьогодні ледь не єдина можливість повернути користувача у відносно недалеке минуле і пригадати та переосмислити події того часу. Зрозуміло, що наведений зразок контекстного (змістового) та бібліометричного аналізу не вичерпує варіанти дослідницької роботи з матеріалами моніторингу. Досить широкі можливості щодо пошуку, відбору та структуризації заіндексованих матеріалів допоможуть науковцям з різних галузей суспільних наук віднайти власну тему досліджень та метод аналізу.

Список використаних джерел

1. Єдиний інформаційний простір [Електронний ресурс] // Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Єдиний_інформаційний_простір. – Назва з екрана.
2. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации / Г. Г. Почепцов. – Киев : Ваклер, 2001. – 656 с.
3. Тенденції впливу глобального інформаційного середовища на соціокультурну сферу України / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2013. – С. 32–34.
4. Федорчук А. Г. Интеллектуальные поисково-аналитические системы мониторинга СМИ / А. Г. Федорчук, Н. В. Танатар // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития. – 2008. – Вып. 6. – С. 205–219.
5. Федорчук А. Г. Теоретико-методичні засади аналізу інформаційного потоку соціально-політичного спрямування / А. Г. Федорчук, Н. В. Танатар // Бібліотекознавство, документознавство, інформологія. – 2004. – № 2. – С. 33–38.
6. Что такое мониторинг СМИ [Электронный ресурс] // Zmonitoring: Центр мониторинга СМИ. – Режим доступа: <http://www.zmonitoring.ru/what-is-monitoring-smi> (05.04.13). – Загл. с экрана.

References

1. Yedynyi informatsiyniy prostir (2017) [Joint information space]. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/Єдиний_інформаційний_простір [in Ukrainian].
2. Pocheptsov, G. G. (2001). Teoriia kommunikatsii [Communication theory] Kiev: Vakler [in Russian].
3. Onyshchenko, O. S., Horovyi, V. M., Popyk, V. I. et al. (2013) Tendentsii vplyvu hlobalnoho informatsiinoho seredovyshecha na sotsiokulturnu sferu Ukrainy [Trends in the Influence of the Global Information Environment on the Socio-Cultural Sphere of Ukraine]. Kyiv [in Ukrainian].
4. Fedorchuk, A. G., Tanatar, N. V. (2008) Intellectuallyepoiskovo-analiticheskie sistemy monitoringa SMI [Intellectual search and analytical systems for monitoring the media]. *Biiblioteki natsionalnyh akademii nauk: problemy funktsionirovaniia, tendentsii razvitiia* – *Libraries of National Academies of Sciences: Problems of Functioning, Development Trends*, issue 6, pp. 205–219 [in Russian].

5. Fedorchuk, A. G. , Tanatar, N. V. (2004) Teoretyko-metodychni zasady analizu informatsiinoho potoku sotsialno-politychnoho spriamuvannia [Theoretical and methodical principles of analysis information flow socio-political direction]. *Bibliotekoznavstvo, dokumentoznavstvo, informolohiia. – Library Science, Documentation, Informology*, no. 2, pp. 33–38 [in Ukrainian].

6. Chto takoe monitoring SMI (2013) [What is media monitoring]. Retrieved from <http://www.zmonitoring.ru/what-is-monitoring-smi> [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 30.06.2018.

Arthur Fedorchuk,

Research Associate,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine,

Ukraine, Kyiv

Possibilities of Retrospective Research Library Information and Analytical Resources

The article analyzes the influence of mass media to socio-political state of modern society. Underlined to importance of monitoring the mass media, both for research changes in the social and political sphere, and studying the dominant socio-political mood of society, as well as for retrospective studies of media monitoring materials stored as library information and analytical resources, for the purpose of rethinking and more documented historical research events. An example of content and bibliometric analysis has demonstrated the potential of such retrospective studies. The analysis of the contents of more than 1000 publications of Ukrainian newspapers selected during monitoring process for the IV quarter of 1998 allows us to draw conclusions about the socio-political situation in the country at that time and the relationship between the press and politicians.

Keywords: information space, mass media, media monitoring, information and analytical resources, presidential elections.